

ROMËT NË EVROPË DHE NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT

Ilustrim i shkurtër

ORIGJINA E ROMËVE

Romët vijnë nga pjesa veriperëndimore e nënkontinentit Indian. Ata janë racë indo-ariane, e cila jeton kryesisht në Evropë. Migrimi i tyre filloi në gjysmën e parë të epokës sonë dhe dëbimi më masiv nga veriu i Indisë ndodhi rreth një mijëvjeçar më parë, gjatë fushatave të Sulltan Mahmudit të Perandorisë Gaznavid.

Lidhja e gjuhës rome me gjuhën hindu u theksua ndër të parët nga gjuhëtari gjerman Christopher Rüdiger në vitin 1782 dhe më tej nga Heinrich Grellmann, Franz Miklosic, i cili dëshmoi përmes kërkimeve gjuhësore se romët kanë origjinë nga India. Hulumtimet antropologjike u bënë gjithashtu nga Blumenbach, dhe më tej nga Koperniku, i cili mbështeti origjinën indiane të romëve.

Romët nga vendlindja e tyre stërgjyshore migruan nëpër periudha të ndryshme, grupe të ndryshme, vende të ndryshme nga pjesa veriperëndimore e nënkontinentit Indian dhe migruan nëpër rrugë të ndryshme lëvizjeje, të cilat në fakt kontribuan në llojllojshmërinë në kulturën e tyre të mëvonshme.

TERMI "CIGAN" NUK ËSHTË EMRI I ROMËVE

Termi "Ciganët" e ka origjinën nga emri i lashtë grek Athiganos - Athiganos (Ἀθίγανος), që do të thotë "të paprekshëm" dhe i referohej një sekti heretik manikean. Emri Athiganosi, varianti i mëvonshëm i të cilit ndryshon në "Attsiganoi", u lidh më tej me romët, të cilët supozohet se kanë mbërritur në Bizant në shekullin e 11-të. Nga termi Attsiganoi rrjedhin termat "cigano", "çingene", "cigány", "zigeuner", "tzigan", "tigan" dhe "zingaro", të cilat janë përdorur dhe ende përdoren në vende të ndryshme për të përshkruar romët në të gjithë Evropën.

Fjala "cigan" nuk është një fjalë që e ka origjinën nga romët dhe është jashtë zonës së tyre të folurit, pra gjuhës së tyre. "Cigani" është produkt i perceptimeve të tjerëve për romët. Gjatë përdorimit të termit "cigan", shoqëria i stereotipizon romët dhe i redukton në mashtrues, hajdutë, gënjeshtarë, dembelë, të pistë dhe tipare të tjera fyese.

Termi me të cilin identifikohen pjesëtarët e këtij populli është emri "romë", domethënë "rom", që në përkthimin e mirëfilltë të gjuhës rome do të thotë popull, pra burrë: Romi/manuša/popull - ose rom/manuš/njeri. Ky term është përdorur nga romët në të kaluarën dhe që nga viti 1971 është bërë emri zyrtar i këtij populli, i cili përfaqëson pakicën më të madhe në Evropë.

GJUHA E ROMËVE

Gjuha e folur nga romët quhet gjuha rome, d.m.th. Romani čhib. Gjuha rome i përket grupit të gjuhëve indo-ariane, në familjen e gjuhëve indo-evropiane. Dokumenti më i hershëm në gjuhën rome daton në vitin 1542 me 13 fjali të botuara nga mjeku dhe shkrimtari anglez Andrew Boorde.

Gjuha rome është shumë e pasur dhe ka shumë dialekte, nga të cilat gjuha ballkano-rome konsiderohet si një nga grupet më të mëdha, ku bën pjesë edhe dialekti arli, i cili përdoret edhe në Republikën e Maqedonisë së Veriut.

Në vitin 1980 u botua gramatika e parë normative e gjuhës rome nga autorët maqedonas Shaip Jusuf dhe Krume Kepeski, ndërsa në vitin 1998 u botua fjalori i parë nga gjuha rome në atë maqedonase nga autorët dr. Trajko Petrovski dhe dr. Bone Veliçkovski.

ROMËT NË EVROPË DHE STATUSI I TYRE

Romët shpesh migronin nga vendlindja e tyre stërgjyshore, por migrimet më masive u regjistruan pas shekullit të 11-të, kur një grup më i madh romësh u shpërngulën në vende të ndryshme të botës. Gjatë gjithë udhëtimeve të tyre ata kanë jetuar gjithmonë në periferi të qyteteve, sepse kanë qenë “popull i çuditshëm” për popujt e tjerë dhe në dokumentet historike mund të gjenden edhe të dhëna se quheshin edhe heretikë, d.m.th., ishin “të paprekshëm dhe të papastër”, të ashtuquajturat Atziganoi, pra ciganë.

Për shkak të përkatësisë së tyre etnike, shpesh janë skllavëruar, keqtrajtuar, persekutuar dhe vrarë. Kështu, në Rumani nga shekulli i 14-të deri në fund të shekullit të 19-të, romët janë trajtuar si skllavër, në Gjermani, Reichstag-u në Freiburg në shekullin e 15-të miratoi një dekret për të gjuajtur dhe vrarë romët, në Francë në shekullin e 16-të janë persekutuar, burgosur dhe skllavëruar, kurse gjatë shekullit të 18-të autoritetet spanjolle kishin të drejtë t'i verbonin dhe t'i vrisnin. Në mbretërinë e Austro-Hungarisë, me dekrete të Maria Terezës, iu ndalua të flisnin gjuhën, të martoheshin, madje edhe të mbeteshin shtatzënë.

Megjithëse mënyra e jetesës dhe gjuha e tyre ishin të ndryshme dhe të papranueshme për të tjerët, kultura e tyre dha kontribut të rëndësishëm në krijimin e qytetërimit kulturor evropian, veçanërisht në industrinë e muzikës, kërcimit, filmit dhe në përgjithësi në industrinë e përpunimit të metaleve.

Megjithëse nuk ka të dhëna zyrtare statistikore për popullsinë rome në Evropë, romët përfaqësojnë pakicën më të madhe evropiane me rreth 12 deri në 15 milionë banorë.

GJENOCID KUNDËR ROMËVE

Gjenocidi kundër romëve (Samudaripen, Parojmos, Kali Traš) ishte një përpjekje e planifikuar nga nazistët dhe aleatët e tyre për të kryer spastrim etnik kundër romëve dhe sintëve evropianë, të cilët u klasifikuan si “armiqtë e shtetit” me dekretin plotësues të ligjeve të Nurembergut të vitit 1935. Që atëherë, krimet më masive janë kryer kundër komunitetit rom, nga asimilimi të dëbimi në kampet naziste, nga ngacmimi dhe poshtërimi të përdhunimi i grave romë, nga eksperimentet mjekësore dhe sterilizimi deri të shfarosja dhe vrasja.

Numri i viktimave romë gjatë Luftës së Dytë Botërore ende nuk është zyrtar dhe i saktë. Disa vlerësojnë se nazistët vranë nga 500,000 deri në 1 milion romë dhe sintë. Megjithatë, disa historianë romë vlerësojnë se numri ishte shumë më i lartë, ndoshta edhe mbi pesë milionë, nëse merret parasysh se shumë romë nuk ishin të regjistruar as në dokumentet zyrtare.

Krimet kundër romëve dhe sintëve u njohën zyrtarisht në vitin 1982 nga autoritetet gjermane dhe në vitin 2012 në Berlin u hap Memoriali për viktimat Sintë dhe Romë të Nacional Socializmit, ku ishte e pranishme edhe kancelarja gjermane Angela Merkel.

2 gushti është dita e gjenocidit të romëve, dita kur u krye likuidimi i romëve në të ashtuquajturin “kamp të ciganëve” në kampin Aushvic-Birkenau, ku u vranë mbi 4300 romë. Kjo ditë u shpall zyrtarisht Dita Evropiane e Holokaustit Sintë dhe Romë nga Parlamenti Evropian në vitin 2015.

DITA NDËRKOMBËTARE E ROMËVE – TETË PRILL

Tetë Prilli është dita më domethënëse për romët në historinë moderne të këtij komuniteti. Kjo ditë është shpallur Dita Ndërkombëtare e Romëve dhe festohet me rastin e mbajtjes së Kongresit të Parë Botëror të Romëve në vitin 1971 në Londër. Për komunitetin rom, 8 Prilli është domethënës sepse atëherë filloi organizimi politik i romëve në nivel botëror të pasluftës, dita kur u hodhën themelet e luftës së unifikuar kundër padrejtësisë, sidomos pas krimeve të Luftës së Dytë Botërore dhe ditës kur u hodhën themelet e historisë, gjuhës dhe kulturës bashkëkohore rome.

Në Kongres u morën vendime të rëndësishme që konfirmojnë identitetin rom dhe që përfaqësojnë themelin e romëve (Romanipe) në të gjithë botën. Vendimi i parë i referohej emërtimit të komunitetit si pasojë e interpretimeve të ndryshme të romëve në literaturën e përgjithshme, si dhe në komunikimin e përditshëm. Pra, emri i përbashkët i këtij populli duhet të jetë Romë, d.m.th. Rom, që në përkthim të mirëfilltë në gjuhën rome do të thotë njerëz.

Flamuri rom: Një dizajn me dy ngjyra, i ndarë nga një vijë qendrore vertikale që në anën e sipërme është e kaltër për të treguar qiellin, në anën e poshtme është e gjelbër për të treguar tokën. Përveç këtyre ngjyrave, përfaqësohet edhe ngjyra e kuqe, e përfaqësuar nga një rrotë, pra një çakrë me 16 fole. Autorët e flamurit rom janë delegati dhe diplomati indian Vir Rajendra Vichy dhe mjeku dhe aktivisti rom hungarez Jan Cibula.

Himni i romëve: Kënga “Xhelem, xhelem” u shpall himni zyrtar i romëve, që u botua për herë të parë në vitin 1949 nga Zarko Jovanović, teksti i të cilit tregon udhëtimin e romëve nëpër botë, si dhe udhëtimet e bëra gjatë Luftës së Dytë botërore.

KOMBE TARFE ROMÈVE

PRILL, DITA NDO

ROMËT NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT

Prania e romëve në territoret e ish-Jugosllavisë, duke përfshirë territorin e Maqedonisë së Veriut, është regjistruar në shekujt XIII dhe XIV, kryesisht të vendosur gjatë kohës së mbretit serb Stefan Deçanski (1285 - 1331). Shumica e romëve u vendosën në këto zona gjatë Perandorisë Osmane dhe shumica e tyre merreshin me farkëtari, tregti dhe muzikë. Pikërisht për këtë, shumica e romëve në Republikën e Maqedonisë së Veriut janë popull sedentar dhe i përkasin grupit etnografik Arlii, pra romëve vendas.

Romët i referohen vetes si romë, dhe të gjithë të tjerët që nuk i përkasin komunitetit rom quhen gadže (jo-rom, të huaj). Ata i përkasin grupeve të ndryshme etnografike më të vogla që quhen midis tyre edhe “barutchii”, “topaanlii”, “gavutne romë” (romët e fshatit), “xhambazi”, “kovaçi”, “pishtevaçi”, “maxhari” e të tjerë. Ata jetojnë pothuajse në të gjitha qytetet e Republikës së Maqedonisë së Veriut në vendbanimet ku shumica e popullsisë janë romë: Shkup - Shuto Orizari dhe Topanë, Kumanovë - Sredorek, Manastir - Bair, Prilep - Trizla, etj.

Sipas regjistrimit të fundit të popullsisë në vitin 2021, në Republikën e Maqedonisë së Veriut jetojnë 46,433 mijë romë, gjegjësisht 2,53 për qind e totalit të popullsisë rezidente në vend. Në aspektin fetar, romët në Republikën e Maqedonisë së Veriut kryesisht i përkasin besimit mysliman, por ka edhe romë ortodoksë dhe pjesëtarë të bashkësive të tjera më të vogla fetare.

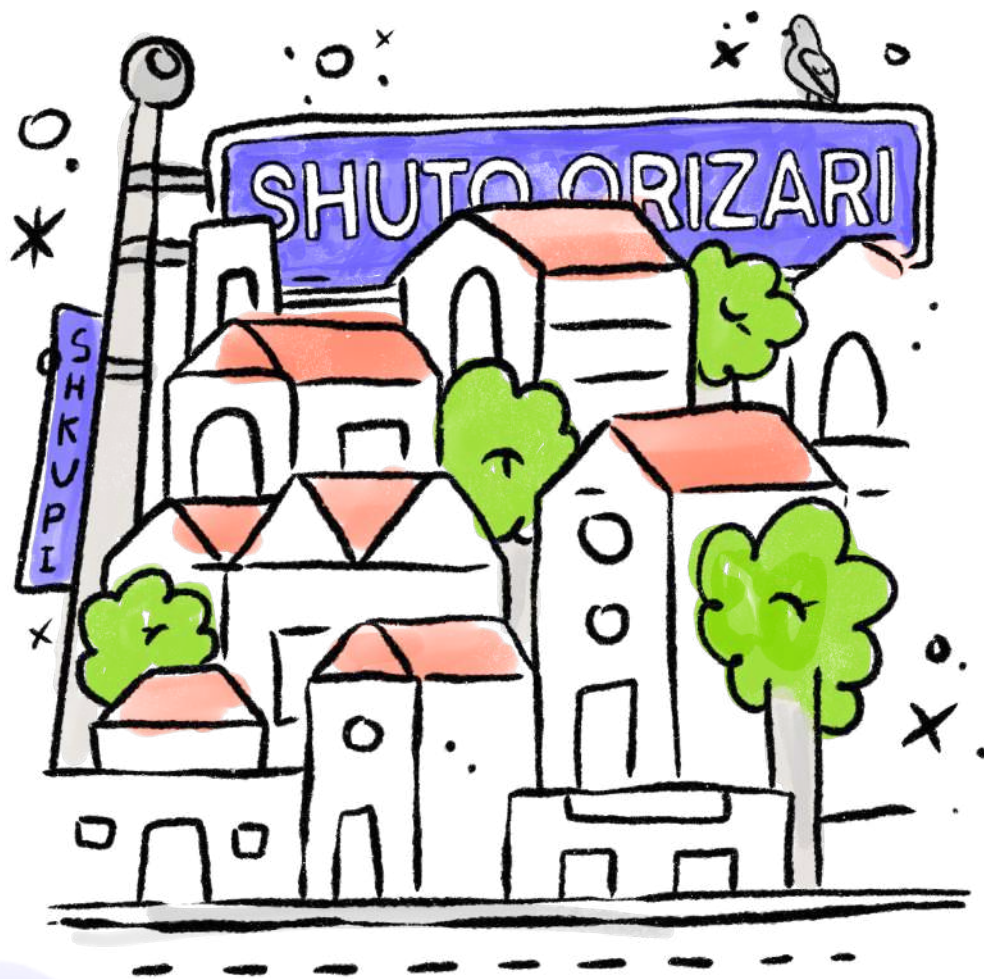
KOMUNA SHUTO ORIZARI

Shuto Orizari është vendbanimi më i madh me shumicë rome, të cilët jetojnë në komunën me të njëjtin emër, Shuto Orizari, e themeluar në vitin 1996, e njohur për publikun si Shutka. Në këtë zonë, romët, kryesisht nga qyteti i Shkupit, më konkretisht nga vendbanimi Topanë, u vendosën pas tërmetit që goditi kryeqytetin maqedonas në vitin 1963. Pas shpërnguljes në Shuto Orizarë, romët sjellin me vete kulturën, traditën dhe gjuhën e tyre, të cilën e kishin ushqyer më parë.

Edhe pse asnjë komunë apo vendbanim në vendin tonë nuk ka shenjë etnike, megjithatë për shoqërinë në Republikën e Maqedonisë së Veriut, por edhe më gjerë, Shuto Orizari quhet komuna më e madhe dhe e vetme rome, sepse vetëqeverisja lokale menaxhohet nga kryetar komune që është rom dhe ka shumicë këshilltarësh romë. Është vendi ku romët e këtij vendbanimi ndihen më të lirë kur shprehin dhe interpretojnë ritet dhe zakonet, kulturën dhe gjuhën e tyre.

Në komunë kanë dy shkolla fillore dhe një të mesme, nxënësit romë mësojnë në gjuhën maqedonase, kurse gjuhën amtare e mësojnë si lëndë zgjedhore. Ndërgjegjësimi për edukimin e qytetarëve romë në këtë komunë është përmirësuar ndjeshëm në dy dekadat e fundit. Pra, të rinjtë nga Shuto Orizari përfundojnë arsimin e lartë, e disa prej tyre janë magjistër dhe doktorë shkencash.

Komuna e Shuto Orizarit është një hapësirë kulturore multietnike, ku përveç romëve jetojnë edhe shqiptarë, maqedonas, serbë, turq, boshnjakë e të tjerë. Shumica e qytetarëve i përkasin besimit mysliman, por ka edhe pjesëtarë të komuniteteve më të vogla fetare. Sipas regjistrimit të popullsisë të vitit 2021, në komunën e Shuto Orizarit jetojnë 25.726 banorë, prej të cilëve 11.267 mijë janë romë, ndërsa pjesa tjetër janë pjesëtarë të bashkësive të tjera etnike.

MUZIKA ROME

Muzika, si një nga profesionet më të përhapura të romëve, është pjesë e identitetit të tyre, sepse, si popull i ardhur nga India, ata sollën me vete muzikën dhe folklorin përmes traditës gojore.

Në shumë prej vendeve ku jetojnë romët, janë bërë të njohur si muzikantë. Kështu, romët kontribuan në zhvillimin e muzikës në nivel botëror. Për shembull, në Hungari, kompozitorët romë Panna Czinka (Panna Czinka) në shekullin e 18-të dhe Pista Danko dhanë një kontribut të madh në kultivimin e muzikës popullore hungareze. Në kuadër të kësaj do të shtonim se vallja e famshme Flamenco karakterizohet edhe si valle rome e romëve andaluzianë në Spanjë. Një kontribut të madh në muzikën e xhazit botëror ka dhënë kitaristi i xhazit rom-francez Jean Reinhardt, i njohur me emrin artistik Django.

Është e vështirë të përcaktosh parametrat e një stili muzikor të unifikuar rom, pasi ka shumë dallime në strukturat melodike, harmonike, ritmike dhe formale të këngëve nga rajoni në rajon. Për faktin se ata kanë udhëtuar distanca të gjata, vërehen shumë ndikime nga format muzikore: bizantine, greke, arabe, indiane, persiane, turke, sllave, rumune, spanjolle, madje edhe çifute.

ESMA REXHEPOVA

Esma Rexhepova është këngëtare, kompozitore, humaniste dhe aktiviste e të drejtave të njeriut me famë botërore. Ajo ka lindur në Shkup në vitin 1943. Filloi karrierën e saj në moshën 13 vjeçare pasi fitoi një konkurs muzikor në Radio Shkupi. Së bashku me mentorin e saj dhe partnerin e mëvonshëm të jetës Stevo Teodosievski, ata formojnë një ansambël muzikor Esma dhe Stevo Teodosievski, ku udhëtonin në të gjithë botën me specifikën e tyre që vjen nga muzika dhe folklori tradicional rom.

Në një kohë të shkurtër, Esma u bë një atraksion i vërtetë dhe kishte interpretim përpara Titos, presidentit indonezian Sukarno, liderit libian Gaddafi, kryeministres indiane Indira Gandhi dhe shumë politikanëve të tjerë botërorë. Në vitin 1976, ajo interpretoi në Festivalin Rom në Indi, Çandigar dhe u emërua Mbretëresha e Muzikës Romake.

Përveç këndimit në gjuhën rome, Esma këndoi në më shumë se dhjetë gjuhë të ndryshme dhe karriera e saj zgjati gati 60 vjet, me mbi 22,000 interpretime. Ka publikuar më shumë se 580 këngë, duke përfshirë dy disqe platinë dhe tetë të florinjte. Ka pasur më shumë se 8000 koncerte në mbi 30 vende të ndryshme.

Në këtë kontekst duhet theksuar roli në muzikën maqedonase. Esma Rexhepova këndoi disa nga këngët më të bukura maqedonase: “Zoshto si me majko rodila”, “Svadba Makedonska”, “Zapej Makdonijo”, dhe së bashku me këngëtarin maqedonas Toshe Proeski këndoi këngën “Magjija”, e cila ka elemente të folklorit rom, dhe është kënduar në gjuhën maqedonase dhe rome.

Paralelisht me karrierën e saj muzikore botërore, Esma ishte edhe një humanitare e madhe. Ajo adoptoi dhe rriti 47 fëmijë dhe shpesh ishte iniciatore e shumë aksioneve humanitare. Për këtë aktivitet ajo u nominua dy herë për çmimin Nobel. Për krijimtarinë, jetën dhe përkushtimin ndaj vlerave të vërteta, fitoi çmimin Artist Kombëtar në vitin 2013.

U nda nga jeta më 11 dhjetor 2016. Si nderim për gratë që kontribuan në formësimin e historisë së Evropës, një stacion metroje në Bruksel, Belgjikë, mban emrin e saj.

FERUS MUSTAFOV

Ferus Mustafiov është muzikant me famë botërore i muzikës instrumentale në saksofon dhe klarinetë. Ky muzikant maqedonas, i quajtur edhe “Mbreti i Muzikës”, me origjinë rome nga Shtipi, ka lindur më 20 dhjetor 1950. Karriera e tij profesionale filloi në moshën shtatëmbëdhjetë vjeçare, ndërsa studionte për violinë dhe klarinetë në akademinë lokale të muzikës.

Fitoi publikë ndërkombëtare me publikimin e albumeve në kompanitë muzikore botërore si Globe Style dhe Tropic. Shitjet e albumeve të tij, mesatarisht, kanë arritur 100,000 kopje.

Ishte autor i shumë kompozimeve rome dhe jo-rome, si dhe drejtor muzikor i disa festivaleve në Republikën e Maqedonisë së Veriut. Stili i tij i muzikës, duke futur saksofonin si instrument kryesisht në kontekstin e dasmës, kontribuoi në ngritjen e muzikës rome në një fenomen muzikor ndërkombëtar dhe stil popullor. Meqë ra fjala, interpretimi i tij i muzikës së valles tradicionale “çoçek” është diçka që në publik kuptohet si stili çoçek. Vdiq më 22 maj 2023 në Shkup.

XHIJAN EMIN

Xhijan Emin është muzikant maqedonas me shtrirje ndërkombëtare. Ai u lind në Shkup në vitin 1974, si djali i muzikantit të njohur jugosllav Nezir Eminovski, autor i këngës “Çashe lomim”. Ai e filloi karrierën e tij si anëtar i grupit rok “Arhangel”. Në Filarmoninë e Maqedonisë, ai ishte i pari i borisë, e më pas dirigjent dhe orkestrues i koncerteve dhe ngjarjeve më të rëndësishme, brenda dhe jashtë vendit.

Si muzikant interpretoi me muzikantë të shumtë maqedonas dhe të huaj në vend dhe jashtë vendit: koncertet “Shkupi për Bowie” dhe “Pink Floyd”, spektakli muzikor-skenar “Musica Universalis” së bashku me Derek May, performanca me orkestrën simfonike të Beogradit dhe me Ewan Atkins; koncerti “Paris, të dua”; projekti multimedial “Neuland Sensorium”, dhe orkestroj muzikën e Matt Feddy, e cila u interpretua në fishekzjarret e Vitit të Ri në Dubai.

Është një nga themeluesit e orkestrës kombëtare të xhazit në Republikën e Maqedonisë së Veriut.

BAJSA ARIFOVSKA

Bajsa Arifovska është një grua rome, shumë-instrumentiste, e cila njihet dhe luan më shumë se 15 instrumente të ndryshme. Ka lindur në Koçan në vitin 1978 dhe është përfaqësuese e gjeneratës së re të muzikantëve maqedonas dhe romë.

Ka mbaruar akademinë e muzikës dhe është profesoreshë e instrumenteve popullore në shkollën e mesme të muzikës "Ilija Nikolovski-Luj" që nga viti 2000. Është anëtare e kuartetit të Dragan Dautovskit, ndërsa nga viti 2003, Arifovska punon si aranzhuese dhe dirigjente e një orkestre të mandolinës në qendrën kulturore rome "Darhija".

Ka marrë pjesë në mënyrë të pavarur në disa projekte muzikore ndërkombëtare në fushën e "muzikës botërore" (world music). Arifovska ka marrë pjesë në regjistrimin e disa albumeve muzikore, si dhe ka kompozuar muzikën për baletin "Ëndrra e thyer". Për momentin punon si instrumentiste e dorës së parë me Ansamblin për valle dhe lojëra popullore "Tanec".

KËRCIMET DHE VALLET TRADICIONALE TË ROMËVE

Valle tradicionale rome “çoçek”

Vallja rome “çoçek” është një lëvizje e improvizuar kërcimi e bustit, stomakut dhe krahëve, ndërsa hapi është në vend dhe në ritëm me shoqërim në 9/8 ose 7/8 metër. Kjo valle i referohet më shumë kërcimit solo të lojtarit sesa kërcimit në grup, domethënë valles. Më së shumti kërcëhej nga gra rome, por lëvizjet e improvizuara vërehen edhe tek meshkujt kur kërcëjnë solo, veçanërisht gjatë festimeve të dasmave.

Çoçeku e ka origjinën nga koha osmane dhe është përcjellë ndër breza. Nuk ka asnjë formë standarde të kërcimit dhe për këtë arsye kërcëhet në mënyrë të ndryshme. Nuk është e nevojshme të ndjesh ritmin e tjetrit apo të imitosh lëvizjet, por thjesht, improvizimi i lëvizjeve të veta në përputhje me ritmin jep kënaqësi shtesë dhe më të madhe gjatë kërcimit dhe, natyrisht, shprehja përjetohet nga spektatorët si kënaqësi.

Vallja e Talavës

Talava në gjuhën rome do të thotë “nën dorë” dhe është një stil muzikor që e ka origjinën nga romët shqipfolës, të cilët janë të pranishëm në Kosovë, Serbi dhe Maqedoninë e Veriut. Ky stil muzike përfaqëson një lloj loje vallëzimi çoçek , në atë që gjatë kërcimit talava vihet më shumë theksi në lëvizjet e krahëve dhe këmbëve, në mënyrë që lëvizja e tyre të jetë pak më e ngadaltë se në çoçek, ku kërcimi i barkut është veçanërisht i dukshëm dhe ka ritëm pak më të shpejtë.

Ky stil muzikor përveç që është instrumental përfshin edhe muzikën vokale. Muzika instrumentale dominohet më së shumti nga dajret si instrumente, ndërsa muzika vokale dominohet nga këngët e gjata të improvizuara me pashirra të veçanta: “a-a-a-a-a”, “aman, aman”, “off, off”, etj., të cilat nuk kanë formë dhe strukturë standarde të këndimit.

o'of, of!

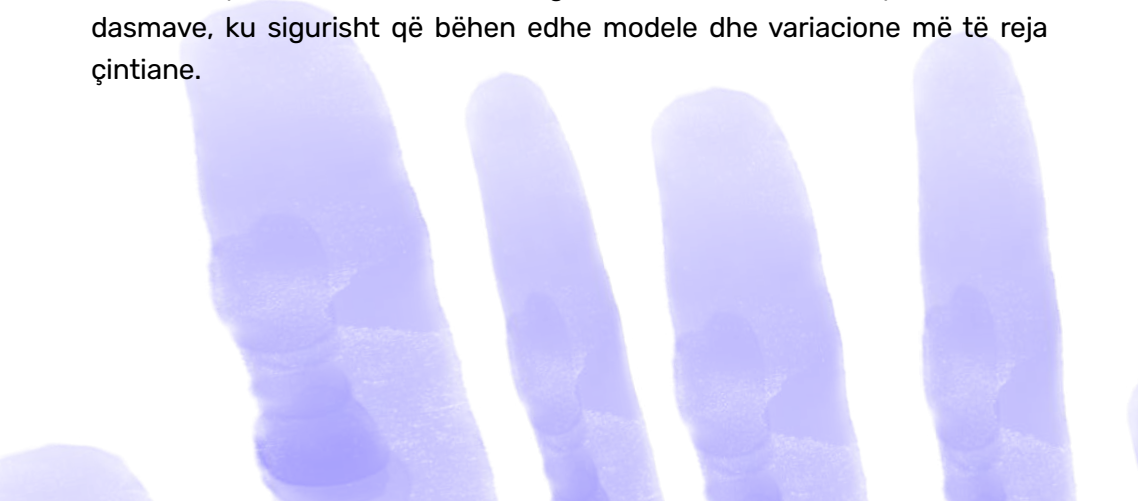
AMAN, AMAN!

KOSTUMI TRADICIONAL ROM ÇINTIJANI

Emri i veshjes tradicionale femërore rome në Republikën e Maqedonisë së Veriut është “çintijani”. Është një kostum me dy pjesë, i përbërë nga pantallona të gjera grash dhe një jelek (mintan).

Pantallonat e gjera të grave janë prej pëlhure të hollë dhe për t'i qepur ato duhen diku prej 8 deri në 12 metra material, ku beli i gruas lidhet me një kordon lidhës (uçkur). Jeleku, pra mintani i gruas ka pasur formë të shkurtër, zakonisht pa mëngë. Në disa rajone të Republikës së Maqedonisë së Veriut, gratë mbanin edhe jelek prej mëndafshi. Nën jelek, gratë mbanin këmishë të hollë të ngushtë (gad) në trup. Në vend të një jake, këmisha e grave kishte stoli të qepura imët nga oja (ojave). Përveç kësaj, gratë e moshuara mbanin një fund të kuq (bovça) me vija të drejta të bardha, të cilat e tregonin gruan si një nënë të guximshme dhe pjellore dhe e lidhnin në ijë.

Në të kaluarën, ky kostum ishte pjesë e përditshmërisë së grave rome, duke u shkaktuar atyre shqetësime kur lëviznin, uleshin dhe kryqëzonin këmbët. Tashmë ky kostum tradicional i grave vishet vetëm në periudhën e dasmave, ku sigurisht që bëhen edhe modele dhe variacione më të reja çintiane.

ERDELEZI/ GIURGJOVDEN FESTA TRADICIONALE ROME

Festimi i festës së Shën Gjergjit/Erdelezi është një ngjarje e madhe për komunitetin rom në Republikën e Maqedonisë së Veriut, dhe më gjerë në Ballkan, sepse ata e konsiderojnë si “festë të tyre” (Amaro dive) dhe një ditë të madhe (Baro dive). Romët e festojnë këtë festë nga data gjashtë deri në nëntë maj, ndërsa një ditë më parë vizitojnë vendet e kultit nga buron uji i burimit. Në Shuto Orizar, romët ende festojnë dy majin, ditën e “qengjit kampion”.

Besohej se festimi i festës shënon fundin e dimrit dhe fillimin e verës si një mundësi për një sezon të ri pune që do të sigurojë prosperitet më të madh gjatë gjithë vitit. Kjo festë është një ngjarje familjare dhe kolektive, ku kolektivi e feston festën në mjedise publike në mënyrë spontane.

Në vitin 2017, UNESCO e regjistroi festën H'derlez (Erdelezi) në listën e trashëgimisë kulturore jomateriale si festë në Republikën e Maqedonisë së Veriut dhe Turqisë.

Kjo festë këndohet edhe në këngën popullore “Sa o Roma, daje” (Të gjithë romët, nënë), e cila u bë e njohur në mbarë botën nëpërmjet kompozitorit Goran Bregoviq, dhe në interpretimin e këngëtares rome nga Shkupi, Vaska Jankovska.

DASMA ROME

Dasma (bijav) si institucion në komunitetin rom përfaqëson ritin më të rëndësishëm të kalimit të një personi nga një status shoqëror në tjetrin: bekjari - džamutro - rom (djalë - dhëndër - burrë), pra: çaj - bori - romni (vajzë - nuse - grua) .

Periudha e dasmës, e cila zgjat rreth një javë, mund të shihet nga prizmi i riteve dhe zakoneve: teli (dantella e nuses), vendosjen e kanës dhe dhurimin e nuses, rituali i lojës me sitë, vallëzimi me çintjanë, alaj (marrja e nuses), sjellja e nuses në shtëpi te dhëndri, rakia e butë, dhëndri në vezë dhe rite e rituale të tjera.

Nusja është personazhi qendror i gjithë kompleksit ritual të dasmës, sepse ajo shfaqet si strumbullar pothuajse në të gjitha ritualet. Pra, qëllimi i praktikimit të riteve në kompleksin ritual të dasmës i referohet kryesisht mbrojtjes së nuses nga shpirtat e këqij që mund ta dëmtojnë atë, si dhe nga magjitë. Kur bëhet fjalë për nusen, duhet theksuar se virgjëria e saj, vazhdon të respektohet brenda kompleksit ritual të dasmës. Pra, mund të theksohet se dasma përfaqëson një "institucion" me të cilin vendoset lidhje martesore mes dy të porsamartuarve. Gjatë periudhës së dasmës, vallëzimi i grave të veshura me çintjanë është më e pranishme me muzikën tradicionale rome.

ZANATI I FARKËTARIT MES ROMËVE

Zejtaria te romët ka qenë fuqia bazë ekonomike për ekzistencën e këtij populli që në lashtësi dhe konsiderohet si talent i lindur i tyre. Tregtia më e përhapur që bënë romët ishte farkëtimi i hekurit dhe për këtë arsye njiheshin si farkëtarët më të mirë. Në të gjitha qytetet kryesore të Maqedonisë ka pasur punëtori të përhershme ose të stacionuara të farkëtarëve romë, si dhe në disa nga fshatrat më të mëdhenj. Ekziston edhe një thënie rome: Kote isi oraçi, othe isi kovaçi ("Ku ka parmendës, ka farkëtar").

Kjo zeje jo vetëm që kontribuoi në jetesën e komunitetit, por dha një kontribut të rëndësishëm edhe në zhvillimin e përgjithshëm të metalurgjisë dhe hekurpunimit. Zjarri në punishtet e farkëtarit ndizej me ndihmën e ajrit nga shakulla e farkëtarit (mihani, pišoti). Mjeti i dytë kryesor i farkëtarit është kudhra (amuni). Bëhet prej hekuri të farkëtuar dhe çelikut. Është mjeti i tyre më i nevojshëm dhe më i shtrenjtë. Veglat e tjera të farkëtitimit janë: çekiçi i madh (tokmak) ose çuk (darë me peshë 4 kg), çekiçi i vogël (sviri - gjysmë kilogrami), darë (silavija) për heqjen dhe mbajtjen e hekurit të farkëtuar, govatë (balani) me ujë për ftohje të hekurit të punuar dhe një kazan (vratula) për shuarjen e zjarrit në vatër.

Në të kaluarën, kjo zeje ka qenë nga më të përhapurat, kurse tani me këtë zeje merren vetëm disa familje, kurse disa tjera i mbajnë punishtet për përdorim shtëpiak. Në Çarshinë e Vjetër të Shkupit, në rrugën Kovačka, ka vetëm tri punëtori farkëtar.

TEATRI DHE SPORTI NË ROMËT NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT

Teatri pranë romëve

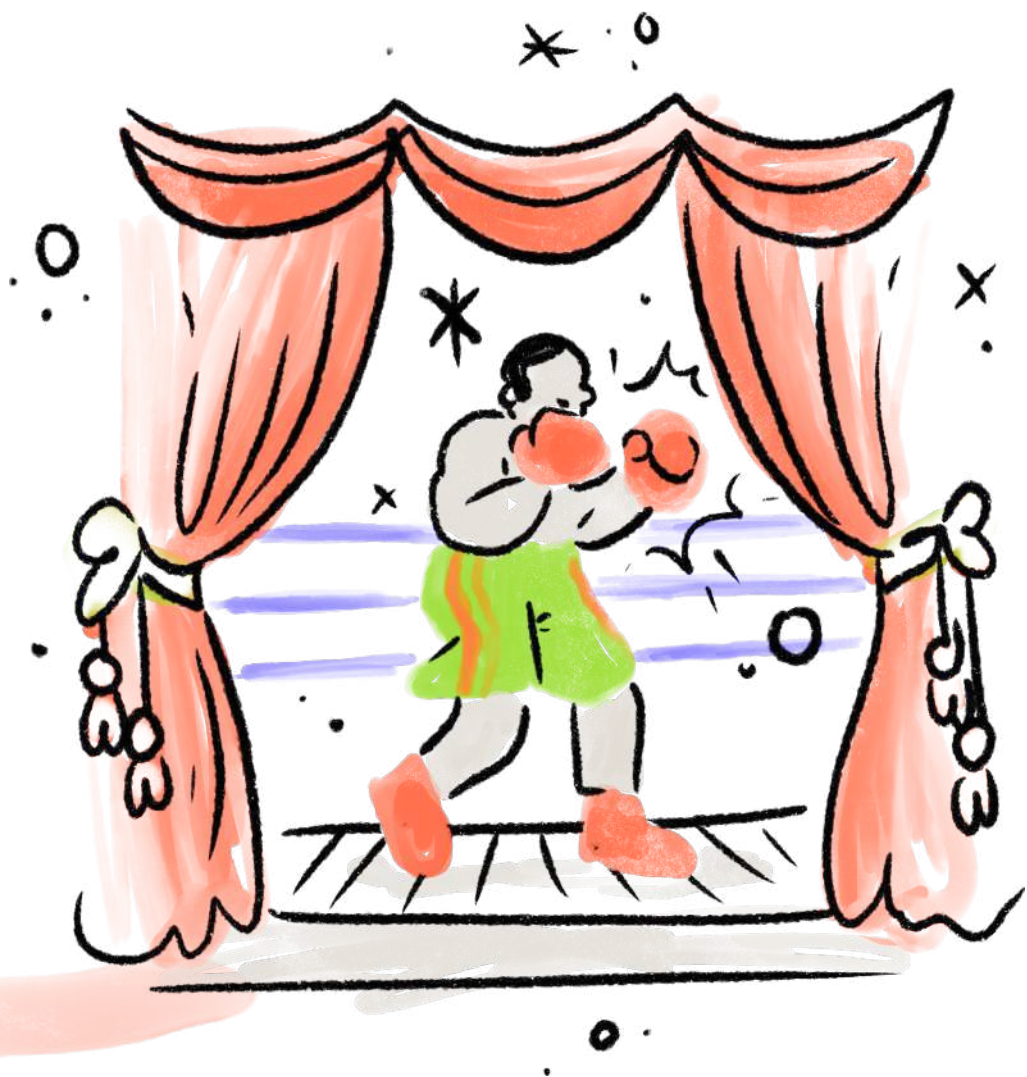
Në fushën e teatrit, një kontribut të rëndësishëm në skenën e përgjithshme teatrore jugosllave dhe maqedonase dha teatri rom “Pralipe” dhe regjisori Rahim Burhan, duke vendosur forma të reja eksperimentale në artin teator, të bazuara në historinë, folklorin dhe traditën rome. Nga viti 1991, teatri “Pralipe” ka punuar në Gjermani në kuadër të teatrit “Ander Ruhr”, deri në fund të viteve nëntëdhjetë të shekullit të 20-të. Regjisori shumë i njohur Rahim Burhan vazhdon të drejtojë shfaqje teatrale përmes produksioneve të ndryshme teatrore evropiane.

Në Republikën e Maqedonisë së Veriut ekziston festivali teatorrom “Garavde Muja”, i cili në vitin 2024 do të organizohet 21 herë nga shoqata “Romano Ilo” nga Shkupi.

Aktorët e famshëm romë:

Nexho Osman – aktor i diplomuar në klasën e Rade Sherbexhijës në Novi Sad. Fitues i çmimeve ndërkombëtare, përfshirë çmimin “Kurorë e Artë e Dafinës”. Aktualisht punon në teatrin TKO në Gjermani me regjisoren Nada Kokotovic.

Severxhan Bajram – aktor filmi. Mbajtës i roleve kryesore në filmat: “Gypsy Magic”, “Macja e zezë - Macja e bardhë”, si dhe shfaqet në filmat: “Pjesa e tretë”, “Do Balçak”, “Rruga e Qumështit” së bashku me Monica Bellucci. Është fitues i çmimit “Yll i madh i filmit maqedonas” në vitin 2021.

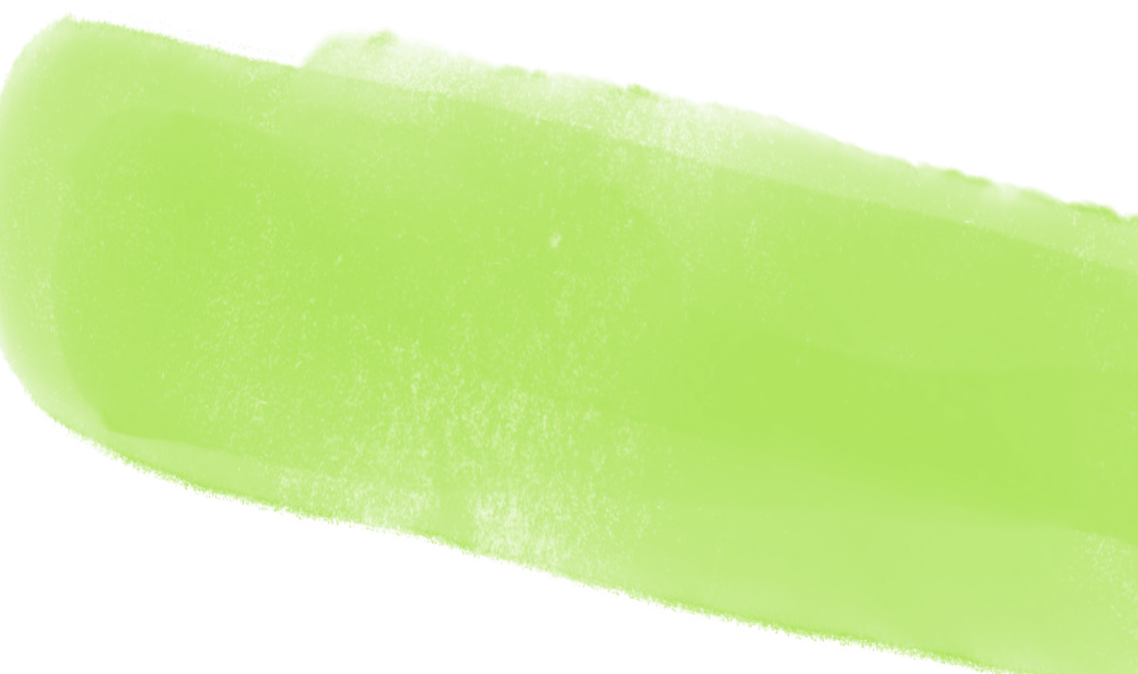
Emra Kurtishova – aktore e filmit dhe teatrit, e njohur si Isaura në serialin “Gjumë”. Punon në Teatrin për Fëmijë dhe të Rinj.

Sanela Emin – aktore e filmit dhe teatrit, fituese e çmimeve të shumta brenda dhe jashtë vendit.

Sport

Memo Sulejmanov është themeluesi i vrapimit maratonë në Maqedoninë e Veriut dhe mban shumë rekorde republikane për një kohë të gjatë dhe në disa disiplina atletike. Në kampionatin shtetëror në Beograd në vitin 1946, fitoi vendin e dytë në disiplinën e vrapimit maratonë. Rekordet e tij republikane mbetën të pathyera, gjë që e bëri të paprekshëm në disiplinat atletike në 1500, 3000, 5000 dhe 10000 metra. Në vitin 1949, u emërua një nga dhjetë sportistët më të mirë në vend. Vdiq në vitin 1984.

Veli Mumin është boksier maqedonas me origjinë rome. Tre herë fitoi “Gongun e Artë” dhe dy herë u shpall sportisti i vitit. Në vitin 2006, fitoi medaljen e bronzit në Kampionatin Evropian. Në karrierën e tij ka boksuar në mbi 250 ndeshje, nga të cilat ka fituar mbi 200. Mumin është marrës i Urdhrit të Meritës dhe Afirmimit.

FJALOR I SHKURTËR MAQEDONISHT-SHQIP -GJUHË ROME

Maqedonisht	Shqip	Gjuhë Rome	Transliterimi i shkrimt cirilik
Jac se vikam Rahmi.	Emri im është Rahmi.	Miro anav si Rahmi.	Миро анав си Рахми.
Денеска ќе одам во Битола.	Sot do të shkoj në Manastir.	Avdive ka džav ani Bitola.	Авдиве ка џав ани Битола.
Ти живееш во Тетово?	Ti jeton në Tetovë?	Tu dživdineja ano Tetovo?	Ту џивдинеја ано Тетово?
Морам да учам!	Duhet të mësoj!	Zaruri si te sikljovav!	Зарури си те сикљовав!
Факултетот се наоѓа до мојот дом.	Fakulteti ndodhet pranë shtëpisë sime.	O fakulteti si paše dži miro kher.	О факултети си паше џи миро кхер.
Имам пријатели во Германија.	Unë kam miq në Gjermani.	Siman amala ki Germanija.	Симан амала ки Германија.
Мојот омилен пејач е Бернат.	Këngëtari im i preferuar është Bernat.	Miro manglo giljavutno si o Bernati.	Миро мангло гиљавутно си о Бернати.
Голема свадба ќе направам.	Do të bëj një dasmë të madhe.	Baro bijav ka kerav.	Баро бијав ка керав.

Moјот помал брат има петнаесет години.	Vëllai im më i vogël është pesëmbëdhjetë vjeç.	Miro potikno phral si ole dešupandž berša.	Миро потикно пхрал си оле дешупандж берша.
Колегата од работа е многу добар.	Kolegu nga puna është shumë i këndshëm.	O kolega tari buti si but šukar.	О колега тари бути си бут шукар.
Извинете, колку е часот?	Më falni, sa është ora?	Jetisar, kozom si o ari?	Јетисар, козом си о ари?
Застани!	Ndalo!	Ačhov!	Ачхов!
Девојката е убава!	Vajza është e bukur!	I čhaj si šuži!	И чхаж си шужи!
Момчето е паметно!	Djali është i zgjuar!	O čhavo si gogjaver!	О чхаво си гоѓавер!
Небото е сино.	Qielli është i kaltër.	I havaj si vunato.	И хаваж си вунато.
Земјата е зелена.	Toka është e gjelbër.	I čhaj si šuži!	И чхаж си шужи!
Тркалото е црвено.	Rrota është e kuqe.	I rota si loli.	И рота си лולי.
Ромите се граѓани на светот.	Romët janë qytetarë të botës.	E Roma si sumnaleske dizutne.	Е Рома си сумналеске дизутне.

Me rastin e
Ditës Ndërkombëtare të Romëve, 8 Prillit.

E punuar sipas tekstit të magjistër Daniell Petrovskit

Ky publikim është krijuar me mbështetje financiare të Bashkimi Evropian.
Përmbajtja e publikimit është përgjegjësi e vetme e Daniell Petrovskit dhe
nuk pasqyron domosdoshmërisht pikëpamjet e Bashkimit Evropian.

Prill 2024